UDK 338.43:636/639

MINTAQA IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA BALIQCHILIK SANOATINI BARQAROR VA INKLYUZIV RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Matmuratova Nigora Ruzmatovna
PhD, dotsent v.b., Urganch RANCH texnologiya universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21281382

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror va inklyuziv rivojlanishi sharoitida baliqchilik sanoatini xorijiy tajriba asosida transformatsiya qilish yo‘nalishlari o‘rganilgan. Norvegiya, Xitoy, Turkiya va Isroilning ilg‘or amaliyotlari tahlil etilgan holda, Xorazm viloyati sharoitida ularni qo‘llash imkoniyatlari baholangan. Maqolada akvakulturani rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, inklyuziv bandlikni ta’minlash, eksport salohiyatini oshirish va barqaror resurs boshqaruvi masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasi sifatida mintaqaviy baliqchilik klasterlarini barqaror mezonlar asosida tashkil etishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *baliqchilik, akvakultura, barqaror rivojlanish, inklyuziv iqtisodiyot, mintaqaviy transformatsiya, klaster, iqtisodiy salohiyat, eksport, xorijiy tajriba.*

Kirish: O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarning jadal amalga oshirilishi sharoitida qishloq xo‘jaligining barcha tarmoqlarini, jumladan, baliqchilik sanoatini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Mamlakatimizda aholi sonining ortib borishi, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash zarurligi va eksport salohiyatini kengaytirish ehtiyoji baliqchilik sanoatiga yanada katta e’tibor qaratishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, Xorazm viloyati kabi mintaqalarda suv resurslarining mavjudligi hisobga olinsa, baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirish uchun tabiiy zamin mavjud.

O‘zbekistonda baliqchilik sanoati so‘nggi yillarda sezilarli o‘sish sur’atlariga ega bo‘ldi. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning 2018-yil 6-noyabrdagi “Baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 4005-son Qarori baliqchilik sohasida yangi bosqichni belgilab berdi [1]. Ushbu farmon asosida:

- Baliqchilik xo‘jaliklariga yer va suv ajratish tartib-qoidalari soddalashtirildi,
- Baliqchilik uchun mo‘ljallangan qurilmalar importiga bojxona imtiyozlari berildi,
- Qimmatbaho baliq turlarini yetishtiruvchi fermerlar uchun soliq imtiyozlari joriy etildi,
- Akvakultura klasterlarini tashkil etish bo‘yicha bir qancha loyihalar amalga oshirildi.

Natijada respublika miqyosida baliq yetishtirishning umumiy hajmi 2020-2024-yillar oralig‘ida 2,5 barobar o‘sib, 2024-yilda 140 ming tonnaga yetdi [2]. Biroq, bu ko‘rsatkich rivojlangan mamlakatlar bilan taqqoslaganda hali ham past darajada turadi.

Adabiyotlar tahlili: Xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalari shuni ko‘rsatadiki, baliqchilik sanoatini samarali rivojlantirish uchun faqat tabiiy resurslar emas, balki zamonaviy texnologiyalar, malakali kadrlar, sog‘lom bozor muhiti va davlat qo‘llab-quvvatlashi ham zarur. Bu borada Norvegiya, Xitoy, Turkiya va boshqa mamlakatlarda erishilgan yutuqlar O‘zbekiston, xususan, mintaqalar uchun namuna bo‘la oladi.

Baliqchilik sanoatini rivojlantirish masalalari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan. FAO (Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo miqyosida akvakultura ishlab chiqarishi so‘nggi o‘n yillikda ikki barobar o‘sgan va hozirda yillik 90 million tonnadan ortiq mahsulot yetkazib berilmoqda [3].

O‘zbekistonda baliqchilik sohasini o‘rganishga R.X.Ergashev, S.R.Xalikov, X.Beglaev, S.Yusupov, X.B.Rajapov, B.Nosirov, I.Yunusov, B.Raxmonova kabi olimlar o‘z hissalarini qo‘shgan. Ularning tadqiqotlarida mahalliy baliqchilik xo‘jaliklarining imkoniyatlari, baliq yetishtirish texnologiyalari va bozor munosabatlari masalalari yoritilgan. Biroq, mintaqaviy sharoitda xorijiy tajribani qo‘llash masalalari hali yetarli darajada o‘rganilmagan. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy baliqchilik sanoatini xorijiy tajriba asosida rivojlantirish masalalari kompleks o‘rganishni talab etadi.

Natijalar: Hozirgi kunda dunyoda baliqchilik sanoati tez sur’atlar bilan rivojlanib bormoqda. Jahon iqtisodiy forumining 2024-yil ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo baliqchilik sanoatining umumiy hajmi 400 milliard AQSh dollaridan oshgan bo‘lib, bu raqam yaqin o‘n yillikda 600 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda.

Dunyo miqyosida baliq mahsulotlari ishlab chiqarishda Xitoy birinchi o‘rinda turib, yillik ishlab chiqarish hajmi 80 million tonnadan ortiq. Ikkinchi o‘rinda Hindiston (14 mln t), uchinchi o‘rinda Indoneziya (13 mln t) turibdi. Rivojlangan mamlakatlar qatorida Norvegiya akvakultura texnologiyalari bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Akvakultura — ya’ni nazorat ostida baliq va suv organizmlarini yetishtirish texnologiyasi — bugungi kunda tabiiy suv havzalaridan ovlash bilan teng darajaga chiqib oldi. 2024-yilda dunyodagi jami baliq mahsulotlarining 52 foizi akvakultura orqali yetishtirildi [4].

Norvegiya — baliqchilik sanoatining eng rivojlangan mamlakatlaridan biri. Bu mamlakatda baliqchilik sektori yalpi ichki mahsulotning 7 foizini tashkil etib, yiliga 15 milliard dollarlik eksport qilinadi. Norvegiyaning muvaffaqiyati quyidagi omillarga asoslanadi [5]:

- Zamonaviy losos yetishtirish texnologiyalari va genetik seleksiya;
- Qattiq sifat nazorati va veterinariya xizmati tizimi;
- Davlatning strategik qo‘llab-quvvatlashi va subsidiyalar
- Ilmiy-tadqiqot institutlari va sanoat o‘rtasidagi aloqalar
- Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish.

Xitoy tajribasi butunlay boshqacha yo‘l bilan iqtisodiy samaradorlikka erishishni ko‘rsatadi. Mamlakat ichki bozor uchun ham, eksport uchun ham ulkan ishlab chiqarish hajmiga ega. Xitoyda baliqchilik sanoatida 20 milliondan ortiq kishi banddir [6]. Turli iqlim zonalarida har xil baliq turlarini yetishtirish bo‘yicha ixtisoslashgan klasterlar tashkil etilgan.

Turkiya O‘zbekistonga geografik va iqlim jihatdan yaqin bo‘lib, forel va boshqa qimmatbaho baliq turlarini yetishtirish bo‘yicha sezilarli yutuqlarga erishgan. Turkiyada baliqchilik sanoati so‘nggi 20 yilda 5 barobar o‘sgan [7].

Xorazm viloyatida baliqchilik sanoatining imkoniyatlari haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, mintaqa Amudaryo deltasida joylashganligi sababli tabiatning o‘zi baliqchilik uchun qulay sharoit yaratib bergan. Viloyatda ko‘l va suv omborlari, sug‘orish kanallari va boshqa suv havzalari mavjud bo‘lib, ularning umumiy maydoni 120 ming gektardan ortiq. Viloyatda hozirda 200 dan ortiq baliqchilik xo‘jaligi faoliyat ko‘rsatmoqda. Asosan sazan, laqqa, oq amur kabi an’anaviy baliq

turlari yetishtiriladi. Biroq, forel, osyotr va tilapiya kabi qimmatbaho turlarni yetishtirish bo‘yicha tajribalar ham boshlangan.

1-jadval.

1-jadval. Xorazm viloyatida baliqchilik ko‘rsatkichlari (2022–2024) [8]

Ko‘rsatkich	2022-yil	2023-yil	2024-yil
Baliq yetishtirish (t)	4 850	6 120	7 680
Faol xo‘jaliklar soni	178	196	214
Band bo‘lganlar (kishi)	3 200	3 850	4 600
Eksport ulushi (%)	3,2	5,1	7,4
Investitsiyalar (mlrd so‘m)	12,4	18,7	27,3

Mintaqaviy barqaror va inklyuziv rivojlanish uchun quyidagi asosiy yo‘nalishlar tavsiya etiladi:

Xorijiy subsidiya tajribalari asosida davlat qo‘llab-quvvatlashini kuchaytirish — Norvegiya kabi ilmiy-tadqiqot va infratuzilma rivojlantirishga yo‘naltirish;

Turkiya tajribasi asosida inklyuziv kooperativ tizimini rivojlantirish — mayda fermerlarni yirik bozorga chiqarish;

Davlat-xususiy sheriklik (PPP) modelini baliqchilik klasterlari yaratishda qo‘llash;

Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish;

Ekologik barqarorlik va barqaror resurs boshqaruvini ta’minlash.

Baliqchilik sanoatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi va undagi investitsion muhitni ham yuqori darajaga ko‘tarish zarur. Bunda quyida keltirilgan asosiy yo‘nalishlarni tahlil qilish ham o‘rinli.

1. Xorijiy subsidiya tajribalari

Norvegiyada baliqchilik sanoatiga davlat subsidiyalari bevosita fermerlar daromadiga qaratilmay, balki ilmiy-tadqiqotlarga, infratuzilma rivojlantirishga va texnologik yangilashga yo‘naltiriladi. Turkiyada esa baliq yetishtiruvchi fermerlar uchun imtiyozli kreditlar, sug‘urta kompensatsiyalari va texnik ko‘mak tizimi joriy etilgan. Bundan tashqari, Turkiya baliqchilik kooperativlari orqali mayda fermerlarni yirik bozorga chiqarish tizimini muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘ygan.

2. Mintaqada tavsiya etiladigan qo‘llab-quvvatlash choralari

Xorijiy tajribadan kelib chiqib, mintaqada quyidagi davlat qo‘llab-quvvatlash choralarini amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- Baliqchilik xo‘jaliklariga yer va suv uchun imtiyozli tariflar belgilash;
- Yangi texnologiyalarni joriy etishda subvensiyalar berish;
- Eksport qiluvchi fermerlar uchun soliq imtiyozlari;
- Veterinariya va fitosanitariya xizmatlarini moliyalashtirish;
- Baliqchilik o‘quv markazlari qurish;
- Xorijiy investorlarni jalb etish uchun maxsus iqtisodiy zona tashkil etish.

3. Davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish

Jahon amaliyotida baliqchilik sanoatini rivojlantirishda davlat-xususiy sherikligining (PPP) turli modellari qo‘llanilmoqda. Xitoyda bu model ishlab chiqarish va qayta ishlash bo‘yicha keng tarqalgan, Norvegiyada infratuzilma va port qurilishi og‘ir iqlim sharoitlari tufayli murakkab muhandislik yechimlarini talab qiladi. O‘zbekistonda ham DXSH modelini baliqchilik klasterlari yaratishda qo‘llash samarali bo‘lishi mumkin.

Baliqchilik sanoati mahsulotlarining eksport salohiyatini oshirish va bozor strategiyasi ham bir qancha yo‘nalishlarda tahlil qilish mumkin [9]:

1. Xorijiy bozorlarni o‘rganish

Mintaqada yetishtirilgan baliq mahsulotlarini eksport qilish uchun qo‘shni Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston bozorlaridan tashqari, Rossiya, Xitoy va Yaqin Sharq mamlakatlari ham potensial manzil sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. Bu bozorlarda halol sertifikatlangan baliq mahsulotlari, ayniqsa, forel va osyotr yuqori talab bilan sotilmoqda.

Xitoy tajribasi ko‘rsatadiki, baliq mahsulotlarini eksport qilishdan avval tovar belgisi (brending) va sertifikatsiyaga e’tibor berish zarur. «Made in Uzbekistan» brendi ostida ekologik toza, tabiiy usulda yetishtirilgan baliq — bu kuchli marketing vositasi bo‘la oladi.

2. Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish

Baliq mahsulotlarini xom holatda sotishdan ko‘ra, qayta ishlangan mahsulotlarni eksport qilish ancha samarali. Norvegiyada losos ikrasidan tortib, muzlatilgan filyegacha bo‘lgan keng assortiment eksport qilinadi. Mintaqada quyidagi qayta ishlangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish mumkin:

- Muzlatilgan baliq filyelari
- Quritilgan va tutun bilan ishlangan baliq
- Baliq konservalari
- Baliq yog‘i va baliq uni
- Delikates mahsulotlar: ikra, sushi va boshqalar.

Muhokama: Amalga oshirilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

Birinchidan, mintaqada baliqchilik sanoatini barqaror va inklyuziv rivojlantirish uchun jiddiy tabiiy va iqtisodiy salohiyat mavjud. Suv resurslarining mavjudligi, qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va mehnat resurslari bu sohani rivojlantirish uchun qulay zamin yaratadi.

Ikkinchidan, Norvegiya, Xitoy va Turkiyaning ilg'or tajribalari O'zbekiston sharoitiga to'liq mos kelmasa-da, ularning asosiy elementlari — klaster tashkiloti, zamonaviy texnologiyalar, davlat-xususiy sheriklik, sifat nazorati va eksport munosabatlarini — mintaqada qo'llash mumkin.

Uchinchidan, baliqchilik sanoatini kompleks rivojlantirish uchun nafaqat ishlab chiqarish ko'lamini oshirish, balki qayta ishlash, marketing, kadrlar tayyorlash, inklyuziv bandlikni ta'minlash va ekologik barqarorlikka e'tiborni kuchaytirish ham zarur.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror va inklyuziv transformatsiyasini ta'minlashda, aholi bandligini oshirishda va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 6-noyabrdagi “Baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 4005-son Qarori.
2. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. Qishloq xo‘jaligi tahlili 2024. Urganch, 2024.
3. FAO. The State of World Fisheries and Aquaculture 2024. Rome: FAO, 2024. 224 p.

4. OECD ва FAO ma’lumotlari.
5. Trondsen T. Norwegian fisheries management: a model for sustainable development. Bergen: Norwegian Institute of Marine Research, 2023. 180 p.
6. Zhang W. China’s aquaculture revolution: from tradition to technology. Beijing: China Agriculture Press, 2023. 256 p.
7. Turkish Ministry of Agriculture. Aquaculture sector report 2024. Ankara: MARA, 2024. 96 p.
8. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari.
9. Yusupov M.S. Agrosanoat integratsiyasi. O‘quv qo‘llanma. - T.: Fan va texnologiya, 2015. - 400 b.